

TÖRTÉNELMI SZEMLE

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 4.
LXVII. ÉVFOLYAM SZÁM

Bácsatyai Dániel
III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása

Kármán Gábor
Bethlen Gábor kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben

Kis Iván
Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása

Turbucz Dávid
A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején

Luka Dániel
Termelőszövetkezeti gazdálkodás a Rákosi-korszakban

Novák Attila
Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@htk.elte.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2025-ös évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 4. szám

TANULMÁNYOK

Bácsatyai Dániel III. Béla és főpapjai jövedelemjegyzékének
keletkezése és fennmaradása 423

Kármán Gábor Török frázissal való írás. Bethlen Gábor politikai
kommunikációja az Oszmán Birodalommal szemben 443

Kis Iván Kaprinai István és a Hunyadiak korának kutatása.
Források és munkamódszer 471

Turbucz Dávid A magyar politikai és katonai vezetés egyes döntései
a második világháború idején. Horthy Miklós kapcsolati hálója 503

Luka Dániel Zárszámadástól zárszámadásig. Termelőszövetkezeti
gazdálkodás a Rákosi-korszakban 521

Novák Attila Simon Wiesenthal és a magyar állambiztonság
(1964–1981) 551

MEGEMLÉKEZÉS

Pók Attila Búcsú Hajdu Tibortól 569

MEGEMLEKEZÉS

BÚCSÚ HAJDU TIBORTÓL¹

Amikor baráttól, kollégától búcsúzunk, magunkhoz, egymáshoz szólunk. Felidézzük mind-
azt, amit nem mondtunk el halottunkról, halottunknak életében, végig kell gondolnunk
egy élet tanulságait. Különösen így van ez egy hosszú élet, közel egy egész évszázadot
átívelő élet esetében. Halottunk megélte, megszenvedte és historikusként értelmezte ezt
a századot, de kutatói érdeklődése visszanyúlt 1867-ig, sőt utolsó nagy témája kapcsán
1848-ig is.

Hajdu Tibor (1930–2025) az 1867-től a jelenig terjedő magyar történelem egyik leg-
jelentősebb, tág horizontú kutatója volt. Tizennyolc éves korában került a későbbi Párt-
történeti, akkori nevén Munkásmozgalomtörténeti Intézetbe segédlevéltárosként. A szak-
mát itt és a Magyar Országos Levéltárban tanulta, első könyvét 28 éves korában
a Tanácsköztársaság tanácsrendszeréről publikálta. Az öszirózsás forradalomról 1968-ban,
a Tanácsköztársaságról 1969-ben tett közzé máig megkerülhetetlen, tekintélyét megal-
pozó nagymonográfiákat.² Élete legnagyobb részében, 1971-től az Magyar Tudományos
Akadémia Történettudományi Intézete volt szakmai és nem kis mértékben magánembe-
ri otthona. Nem azért, mert az intézeti napoknál sokkal több időt töltött volna az intézet-
ben, hanem azért, mert az intézet problémái saját élete legfontosabb problémái közé
tartoztak. Az intézet egy sajátos polgári lét, a *Bildungsbürgertum* különleges, a létező sz-
cializmus világában is működőképes kerete volt. Olyan intellektuálisan stimuláló közös-
ség, amely egyszerre védte, összefogta, másrészt a határokról nem elfeledkezve, kreatív
vitákra inspirálta tagjait. Tibor a 20. századi osztály vezetőjeként sok éven át nem admi-
nisztratív, hanem szellemi, intellektuális vezető volt. Tág szellemi horizontja, emberi és
szakmai tapasztalatai táplálták megjegyzéseit, kommentárait. Egyéniségével életiskolává
is tudta varázsolni az osztályvezetői és más értekezletek szellemi élvezetként aligha leír-
ható légkörét. 1978-ban publikálta terjedelmes életrajzát Károlyi Mihályról, öt kötetet
szerkesztett az egyik legjelentősebb 20. századdal kapcsolatos forráskiadvány, *Károlyi Mihály
levelezése*³ hat kötetéből. Az én, a pályát az 1970-es évek közepén kezdett nemzedékemnek
sok szakmai és emberi tapasztalatra volt szüksége ahhoz, hogy megértse, Károlyi nem
arisztokrata származása ellenére, hanem éppen ellenkezőleg, arisztokrata kötelességtu-
data készítésére tette mindazt, amit tett. A megfelelő változtatásokkal hasonló habitusú,
a pályáját meggyőződéses kommunistaként kezdő és azt sosem megtagadó, de újraérté-
kelő Tibor is hasonlóan következetes volt pályája során. Kritikusan tudta ő is megítélni
saját múltját és képes volt újabb válaszokat adni régebbi kérdésekre. Megalkudni azonban

1 Ezen írás Hajdu Tibor 2025. szeptember 29-i búcsúztatóján elhangzott beszédem szerkesztett változata.

2 Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Bp., 1969.

3 *Károlyi Mihály levelezése*. I–VI. Szerk. Hajdu Tibor et al. Bp., 1978–2008.

nem tudott, nem akart. Maga mögött hagyta a sematikus marxizmust, de nem adta fel hitét a kapitalizmus meghaladhatóságában.

Kutatási témái a kiegyezéstől a rendszerváltásig terjedő időszak valamennyi kulcskérdését érintették. A dualizmus, a Horthy-korszak, a koalíciós periódus, a Rákosi- vagy a Kádár-korszak politika- és társadalomtörténetének vizsgálói is gyakran találkoznak írásaival. Kíváncsi volt a szó legjobb értelmében, kíváncsian kereste az újabb és újabb forrásokat kedvenc témáihoz, kíváncsi volt kollégái műveire, de leginkább a történelemhez fordulva a körülötte zajló világot akarta megérteni. Különös érzékkel tudta egyszerre érvényesíteni az empátiát és a szigorú forráskritikát. Kétségtelenül nem volt könnyű dolga, hiszen gondolkodásának meghatározó eleme, a dogmává is kövesedni tudó morális értékek érvényesítése a pragmatizmussal szemben ritka politikusi tulajdonság. A gondosan vizsgált tények szívós feltárójától egyáltalán nem volt idegen a tágabb perspektíva és az elméleti igény sem. Erre a legjobb példa a rendszerváltoztatás forrataga idején megjelent, méltó visszhang nélkül maradt műve a 20. századi közép-európai forradalmakról. Ebből választottam néhány elgondolkasztató megállapítását:

„A XX. század közép-európai forradalmainak legfőbb jellegzetessége, ereje és gyengéje, hogy egyesítette a befejezetlen polgári forradalom, nemzeti szabadságharc, az elkésett parasztfordalom és a többé-kevésbé korai szocialista forradalom elemeit. Ezeket az ellentétes elemeket 1917–18-ban egy valóban osztársadalmi cél, a háború befejezése fogta egységbe és adott átütő erőt a győzelemhez [...] Közép-Európa a polgári forradalmak befejezését lekéste...”⁴

„A forradalmi vívmányokat többnyire a győztes ellenforradalom valósította meg.”⁵
 „... ha Svédország fegyveres erőszakkal próbálja megakadályozni Norvégia különállását, talán Oslóban kezdődnek a Balkán-háborúk...”⁶

Kutatói érdeklődésének fontos pillére (és ez vezette vissza érett kutató korában a 19. századba) a magyar értelmiség polgárosodása, ebből a szempontból vizsgálta a magyar honvédség tisztikarának történetét.⁷

Írásait és előadásait is kesernyésen fanyar humora, gördülékeny stílusa tette szakmai és hallgatói, olvasói élménnyé. Mi lenne a nagy ívű koncepciókkal, ha minden apró ténybe beleakadnánk? – írta a Közép-Európa forradalmáról szóló művében. Az epés megjegyzésektől sem zárkózott el, sőt tudott igen kemény, szigorúan határozott lenni, ha úgy érezte, hogy hősei, leginkább Károlyi Mihály becsületébe gázolnak. Nem idealizálta, hanem mindenkor saját világa korlátait és lehetőségeit mérlegelve értékelte Károlyi politikusi és emberi teljesítményét.

4 Hajdu Tibor: *Közép-Európa forradalma 1917–1921*. Bp., 1989. (Közös Dolgaink) 14.

5 Uo. 16.

6 Uo. 20.

7 Lásd pl. Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály a dualizmus korában*. Bp., 1991. (Előadások a Történettudományi Intézetben 15); Uő: *Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. Bp., 1999. (História Könyvtár.)

Ez a szomorú alkalom is emlékeztet bennünket: szakmánkban, a tudomány más területeihez hasonlóan, csak az egyes generációk egymásra épülő teljesítményei bizonyíthatják a történetírás ma különösen erőteljesen igényelt „társadalmi hasznosságát”. Hajdu Tibor egy olyan generáció tagja volt, amely az 1950-es – 1960-as évek fordulójától kezdve mélyre fúró forrásfeltárásokkal, részmonográfiákkal és szintézisekkel, érdekfeszítően megírt népszerűsítő művekkel gondolkottatta el a szakmai közösséget és a gondolkodni akaró és képes közvéleményt a magyar politikai elit és társadalmunk sikereiről és kudarcairól, haza és haladás viszonyáról. Számukra sokkal világosabban látszott, hogy merre van előre, mint a későbbi nemzedékekhez tartozó kollégáknak. A rendszerváltás tapasztalatai és napjaink eseménydús története újra felszínre hozták, aktuálissá tették a régi vitákat a megszakítottságok és folyamatosságok viszonyáról, a progresszió lehetséges értelmezéseiről. Hajdu Tibor ilyen alapkérdésekről gondolkodtat el minket impozáns életművével. A tudományos megalapozottságú, a bűnbakkereső szenvedélyességet és pragmatizmust a morál szempontjai alá rendelő politizálás vonzotta Tibort, hiszen egy idő után összezsíszolódik történész és hőse.

A szakmánkat az utóbbi évtizedekben gazdagító sok-sok új szempont, megközelítés, módszer ismerete, elismerése és alkalmazása mellett súlyos veszteség lenne, ha nem szívelnénk meg alkotói pályájának üzenetét: a történelmi munka, s különösen a sorsfordulókban oly gazdag 20. századi történelmünk kutatása nem pusztán szakmai belügy, hanem a mindenkor jelen ellentmondásainak és a jövő lehetőségeinek felelősségteljes megvilágítására tett kísérlet is. Kétségtelen, a társadalomtudósok, a bölcsészek csak azt elemezhetik, ami volt és van, és csak ebből kiindulva vetíthetik előre a valóság kényszerzubbonnyába szorított jövőképet. Az írástudók – a Hajdu Tibor-féle írástudók – hivatása ennél több, szüntelenül figyelmeztetnek arra, hogy minek kellene lennie. Munkásságának eredményei nemcsak a könyvtárak polcait gazdagítják, hanem sűrűsödő dilemmáink feloldását is segíthetik. Ezért zárom búcsúmat Jászi Oszkár egy 1931-ben publikált angol nyelvű cikkéből vett idézettel:

„... egész civilizáciánk jövője attól függ, hogy az emberiség képes lesz-e összhangba hozni Hegel és Marx rendkívüli erejű történelmi látomását arról, hogy mi van és mi volt, Rousseau és Kant mély erkölcsi tanításával arról, hogy minek kellene lennie.”⁸

Pók Attila

8 Oscar Jászi: *Homage to Danubia*. Lanham [USA, MD], 1995. 52.

CONTENTS

STUDIES

Dániel Bácsatyai The Origin and Preservation of the Income Register of Béla III and his Prelates	423
Gábor Kármán Writing in the Turkish Manner. The Political Communication of Gábor Bethlen towards the Ottoman Empire	443
Iván Kis Research of István Kaprinai and the Hunyadi Era. Sources and Working Methods	471
Dávid Turbucz Certain Decisions Made by the Hungarian Political and Military Leadership during World War II. Miklós Horthy's Network of Contacts	503
Dániel Luka From Final Account to Final Account. Cooperative Farming in the Rákosi-era	521
Attila Novák Simon Wiesenthal and Hungarian State Security (1964–1981)	551
IN MEMORIAM	
Attila Pók Tibor Hajdu	569

E számunk szerzői

Bácsatyai Dániel, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Középkori osztály ● Kármán Gábor, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTI, Kora újkori osztály ● Kis Iván, pályázati referens, Tempus Közalapítvány, Stipendium Hungaricumy ● Luka Dániel, történész, agrártörténet-kutató ● Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet ● Pók Attila, ny. tudományos tanácsadó, ELTE HTK TTI, Jelenkortörténet osztály ● Turbucz Dávid, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTI, Horthy-korszak osztály

(ELTE HTK TTI = Eötvös Loránd Tudományegyetem Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézete

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@htk.elte.hu, terjesztes@htk.elte.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

